

ДИКА ФАУНА ЯК ОБ'ЄКТ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**FAUNA WILDLIFE AS OBJECT ENVIRONMENTAL LEGISLATION****Нечипорук Л.Д.,***кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
юридичного факультету**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Статтю присвячено висвітленню окремих складових охорони й використання об'єктів тваринного світу. Автор звертає свою увагу на аналіз вітчизняного та міжнародного законодавства у сфері охорони й використання об'єктів дикої фауни.

Ключові слова: тваринний світ, дика фауна, охорона, використання, національне законодавство, міжнародне законодавство.

Статья освещает отдельные составляющие охраны и использования объектов животного мира. Автор обращает свое внимание на анализ отечественного и международного законодательства в сфере охраны и использования объектов дикой фауны.

Ключевые слова: животный мир, дикая фауна, охрана, использование, национальное законодательство, международное законодательство.

The article deals with ecological and legal regulation of social relations that arise concerning withdrawal of wild animals from the natural freedom to meet the material and spiritual needs (ecological and faunal operational relations for special use of wildlife).

Key words: wildlife, wild fauna protection, the use of national legislation, international legislation.

Постановка проблеми. Забезпечення екологічної безпеки та підтримка екологічної рівноваги є надзвичайно важливими проблемами глобального масштабу, тому охорона довкілля, особливо в умовах бурхливого розвитку промисловості, транспорту, сільського господарства, росту різноманітних матеріальних і культурних потреб суспільства стає однією із провідних функцій Української держави. Особливого значення ця функція набуває тепер, адже нестабільний економічний стан країни та існуючі в законодавстві проблеми створюють передумови для хижацького використання природних ресурсів. Високий рівень суспільної потреби в цінних продуктах харчування, великий попит на них, зростання обсягів промислового виробництва, забруднення водойм, вирубка лісу, браконьєрство – все це призводить до зменшення об'єктів дикої фауни, зниження інтенсивності його природного відтворення.

Економічні зміни, що тривають, формування нових пріоритетів у соціально-економічній та інших сферах життя дозволяють констатувати той факт, що на сучасному етапі питання охорони та використання об'єктів дикої фауни не належить до пріоритетів державної політики в цілому та екологічної політики зокрема.

Суттєву увагу правовому регулюванню охорони й використання об'єктів навколишнього природного середовища взагалі та об'єктів дикої фауни зокрема приділяють такі юристи: В.І. Андрейцев, М.М. Брінчук, Ю.О. Вовк, А.П. Гетьман, Б.В. Єрофеева, С.С. Константініді, О.С. Колбасов, В.В. Костицький, С.М. Кравченко, Н.Р. Малишева, В.Л. Мунтян, В.В. Петрова, В.К. Попов, Н.І. Титов, П.В. Тихий, В.О. Чуйков, В.С. Шахов, Ю.С. Шемшученко, М.В.

Шульга та інші. Водночас питання охорони й використання дикої фауни висвітлені дуже поверхнево і, на відміну від багатьох інших напрямів, не створюють підґрунтя для подальшого розвитку фауністичного законодавства.

Мета даного дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства України та узагальнень практики його реалізації визначити сутність і механізм правової охорони дикої фауни, а також шляхи вдосконалення нормативного закріплення і практичного використання її засобів.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що доцільність і рівень правового регулювання багато в чому залежать від соціальної цінності та характеру об'єктів суспільних відносин, щодо яких воно здійснюється. Соціальна цінність дикої фауни, обумовлена її природними властивостями, виявляється в різних аспектах. Тваринний світ є одним з основних компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного й естетичного збагачення та виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової й лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей.

Дика фауна є необхідним елементом природного середовища. Її об'єкти становлять важливий регулюючий і стабілізуючий компонент біосфери, який охороняється й використовується для задоволення духовних та матеріальних потреб громадян України [1, с. 5].

Відомо, що доцільність і ступінь правового регулювання багато в чому залежить від соціальної цінності та характеру об'єктів суспільних відносин,

щодо яких воно здійснюється. Соціальна цінність дикої фауни обумовлена її природними властивостями і проявляється в різних аспектах. Тваринний світ, як визначено у преамбулі Закону України «Про тваринний світ», є «одним із компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного та естетичного збагачення й виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової та лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей».

В еколого-правовій літературі виділяють екологічний, економічний та науково-культурний аспекти соціальної цінності дикої фауни (С.С. Константініді, В.В. Петров). Екологічний аспект пов'язаний із тим, що дикі тварини існують як невід'ємна частина біосфери Землі, її обов'язковий елемент, який активно впливає на функціонування природних спільнот, процес життєдіяльності рослинного світу, біологічні властивості води, формування ландшафту, бере участь в інших обмінних процесах природи.

Економічний аспект соціальної цінності дикої фауни проявляється у змозі останньої задовольняти матеріальні потреби суспільства. Дикі тварини – це джерело одержання харчових продуктів, лікарської сировини та інших цінностей. Вони є також носіями генетичного фонду, який використовується для покращення порід свійських тварин. Науково-культурний аспект обумовлений певними властивостями диких тварин, що здатні задовольняти наукові, освітні, виховні, культурні, естетичні та інші духовні потреби суспільства.

Зазначені аспекти соціальної цінності дикої фауни обумовлюють різні напрями людської діяльності, пов'язаної з експлуатацією (використанням) об'єктів тваринного світу для задоволення матеріальних і духовних потреб, їх охороною та відтворенням. Відповідно до цих напрямів складаються групи фауністичних суспільних відносин, які потрапляють до сфери правового регулювання, що здійснюється диференційовано залежно від їх фактичного змісту. Це відображено структурною побудовою Закону України «Про тваринний світ» та його змістом, що передбачає «регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення» відповідних об'єктів (ст. 2). Таким чином, законодавство поділяє фауністичні правові відносини на охоронні, експлуатаційні і такі, що пов'язані з відтворенням диких тварин.

Негативні зміни, що останнім часом сталися в навколишньому природному середовищі, спонукають суспільство надавати перевагу заходам, спрямованим на охорону й відтворення тваринного світу. Однак людство ще не може повністю відмовитись від використання диких тварин. Тому на сучасному етапі залишається важливим пошук шляхів гармонійного співіснування суспільства та живої природи, встановлення балансу між економічними й екологічними потребами людей. Не останню роль у цьому процесі відіграє екологічне право. Усе зазначене обумовлює актуальність наукових досліджень, необхідних для вдосконалення правового регулювання суспільних

відносин у галузі використання дикої фауни. При цьому важливого значення набуває науковий пошук щодо вдосконалення правового регулювання саме тих фауністичних експлуатаційних відносин, які пов'язані з вилученням диких тварин із природного середовища, тобто суспільних відносин, що складаються у зв'язку зі здійсненням спеціального використання вказаних об'єктів.

Обумовлені питання частково вирішувались у працях учених-правознавців, присвячених регулюванню охоронних фауністичних відносин. Зокрема, було досліджено правові аспекти охорони державного мисливського фонду (Т.Т. Булатов, 1966 р.); охорони дикої фауни (А.П. Марціонас, 1972 р.); охорони рибних ресурсів (М.С. Мехтієв, 1984 р.); відтворення рибних ресурсів (Н.А. Торопова, 1988 р.). Окремі елементи зазначеної проблеми висвітлювались у роботах Н.Н. Веденіна, О.С. Колбасова, С.С. Константініді, С.М. Кравченко, В.В. Костицького, В.Л. Мунтяна, В.В. Петрова, А.А. Улітіна, В.А. Чуйкова, В.С. Шахова, Ю.С. Шемшученка, В.А. Шкурко. Деякі аспекти правового регулювання відносин у галузі спеціального використання дикої фауни викладені в навчальній та навчально-методичній літературі.

Чинне фауністичне законодавство поділяє правові відносини на такі, що пов'язані з охороною, використанням і відтворенням, а також належністю об'єктів тваринного світу. Слід зазначити, що така диференціація є досить умовною. Водночас відносна спільність об'єкта, єдність правового регулювання дозволяють визначити їх як єдині еколого-фауністичні правові відносини [2, с. 65].

Перш ніж розглянути питання про об'єкт еколого-фауністичних правових відносин, визначимо поняття загального об'єкта цих відносин, а також об'єкта екологічних правовідносин. Виходячи з визначень загальної теорії права, об'єктами правових відносин є явища та предмети, а також похідні від них блага, на використання або охорону яких спрямовані суб'єктивні права й юридичні обов'язки.

Відповідно до цього під об'єктами екологічних правовідносин в еколого-правовій науці розуміють предмети матеріального світу, які мають природне походження, а також характеризуються певним станом у ланцюгу екологічної системи природи [3, с. 74], тобто існують як невід'ємні компоненти навколишнього природного середовища [4, с. 24]. Ця позиція поширюється також і на дику фауну.

Під час визначення об'єкта еколого-фауністичних правових відносин важливо, щоб він визнавався державою як об'єкт права.

Відповідно до цього природні об'єкти мають бути передбачені в законі як об'єкти права, оскільки саме право визначає правові наслідки, які складаються у відносинах між людьми, надає їм специфічних ознак [5, с. 14].

Шляхом закріплення таких ознак Закон України «Про тваринний світ» дає розгорнуту класифікацію відповідних об'єктів та надає їм юридичного значення, дозволяє визначити об'єкт еколого-фауністичних правовідносин, а також межі правового регулювання

в цій сфері. Ст. 3 Закону визначає систему об'єктів тваринного світу, якими, по-перше, є тварини (хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші); безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі) та інші тварини в усьому їх видовому й популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо)), по-друге, складові частини диких тварин (роги, шкіра тощо), по-третє, продукти їх життєдіяльності (мед, віск), а також нори, лігва, мурашники та інше укриття і споруди тварин.

Отже, поняття тваринного світу є родовим та охоплює ряд самостійних об'єктів. У зв'язку із цим, на нашу думку, є помилковим його звуження, як це іноді робиться в юридичній літературі, шляхом вказівки лише на таку його ознаку як сукупність диких тварин. Сукупність усіх видів тварин позначається терміном «фауна». Цей термін є інтернаціональним, оскільки широко вживається в міжнародно-правових актах, а також у національному законодавстві багатьох країн.

За законодавством України, фауна є головним, проте не єдиним об'єктом тваринного світу. Інакше вирішується питання про об'єкти тваринного світу у фауністичному законодавстві країн СНД, яке зазнало впливу законодавства колишнього СРСР. Так, ст. 1 Закону Російської Федерації «Про тваринний світ» та ст. 1 Закону Республіки Білорусь «Про охорону та використання тваринного світу» відносять до його об'єктів лише тварин [6].

На нашу думку, більш слушною є позиція, закріплена в українському фауністичному законодавстві, де до об'єктів тваринного світу, окрім самих тварин, віднесено продукти їх життєдіяльності та інше, про що йшлося вище. Зазначена позиція краще забезпечує правову охорону цих об'єктів з огляду на те, що кожен із них є самостійним об'єктом права власності українського народу і може бути індивідуалізованим об'єктом інших суб'єктивних прав, наприклад, права користування.

Важливим для характеристики дикої фауни є її визначення як об'єкта тваринного світу. Як вже зазначалося, Закон України «Про тваринний світ» одним з об'єктів тваринного світу називає тварин в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо). Водночас у Законі відсутнє саме поняття тварин. Натомість ця відсутність компенсується перерахуванням суто біологічних класифікуючих ознак. Так, указується, що тварини можуть бути хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи) і безхребетні (членистоногі, молюски). Проте ці ознаки не є істотними в юридичному аспекті, не мають понятійної користі. Згідно із принципами юридичної техніки вважаємо, що їх правове закріплення є недоцільним. До того ж наявність у Законі поглибленої біологічної класифікації тварин утворює конструкцію, яка не виключає віднесення до об'єктів тваринного світу і представників виду *Homo Sapiens*, із чим, звичайно, не можна погодитись. У цьому аспекті для аналізу зазначеного поняття науковий інтерес становить

фауністичне законодавство країн СНД. Так, законодавством РФ про тваринний світ поняття тварин визначається як сукупність живих організмів. Закон Республіки Білорусь дає поняття тварин як організмів тваринного походження. Таким чином, безперечно, що ці конструкції теж не відокремлюють людей як живих істот від тварин, більше того, поняття сукупності живих організмів поширюється й на об'єкти рослинного світу (флору). Аналіз недоліків існуючих законодавчих приписів щодо визначення поняття тваринного світу дозволяє сформулювати поняття, яке б ґрунтувалося на ознаках, притаманних лише відповідним об'єктам, і задовольняло б правила юридичної техніки.

Вважаємо, що дика фауна як об'єкт тваринного світу – це сукупність диких тварин в усьому їх видовому та популяційному різноманітті на всіх стадіях розвитку. Таке поняття дозволяє ідентифікувати дикую фауну як самостійний природний об'єкт, щодо якого законодавством встановлено певний правовий режим.

Дика фауна як об'єкт екологічних правовідносин може бути визначена за допомогою певних ознак, які знаходять своє відбиття в законодавстві. Умовно ці ознаки можна поділити на три види: біологічні, середовищні та територіальні (суверенітивні) [2, с. 66].

До біологічних ознак відносяться такі, що вказують на певний внутрішній стан тварин, зокрема їх існування як живих істот та стан дикості. Фауністичне законодавство має регулювати, перш за все, ті відносини, які складаються щодо живих тварин, що перебувають у певному біологічному стані, в якому вони здатні до самопідтримання, самовідтворення та саморозвитку, а також характеризуються певною подразливістю та рухомістю, можливістю обміну із зовнішнім середовищем.

У фауністичному законодавстві України ознака, яка позначає стан життя тварин як об'єктів правовідносин, чітко не закріплена. Проте аналіз деяких правових норм у цій сфері дозволяє зробити висновок, що воно регулює відносини, де об'єктами є саме живі тварини. Так, Закон України «Про тваринний світ» одним зі своїх завдань має забезпечити умови постійного існування тварин, передбачаючи захист (охорону) їх життя на всіх стадіях розвитку. До того ж у преамбулі цього Закону тварини розглядаються як компонент навколишнього природного середовища. Цілком зрозуміло, що таким компонентом можуть бути лише живі тварини, які здатні взаємодіяти з довкіллям, мати з ним певний зв'язок.

Наступною біологічною ознакою об'єктів фауністичних правовідносин є стан дикості тварин. Закон України «Про тваринний світ», на відміну від раніше чинних актів фауністичного законодавства, безпосередньо не вказує на дикість як обов'язкову ознаку тварин, щодо яких здійснюється правове регулювання. Так, ст. 3 зазначеного Закону під час перерахування об'єктів тваринного світу обмежується лише згадуванням, що тварини мають перебувати у стані природної волі. Водночас ст. 1 встановлює, що відносини в галузі охорони, використання й відтворення

ня сільськогосподарських та свійських тварин регулюються іншим законодавством. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що законодавець враховує стан дикості як обов'язкову ознаку об'єктів еколого-фауністичних правовідносин. До того ж ця ознака згадується у ст. 4 Закону України «Про тваринний світ», яка регулює відносини власності народу на тварин та інші об'єкти тваринного світу. Однак вважаємо, що більш доцільно розмістити цю ознаку у ст. 3 згаданого Закону, де визначається класифікація об'єктів тваринного світу.

Фауністичне законодавство України не містить поняття дикої тварини, проте окремі нормативні акти в цій сфері визначають поняття свійських тварин. Так, ст. 2 Конвенції про біологічне різноманіття під одомашненими (свійськими) видами тварин розуміє види, на еволюцію яких впливає людина [7]. Виходячи з цього, всіх інших тварин слід вважати дикими й, відповідно, такими, що підпадають під дію екологічного законодавства. В Україні віднесення тварин до об'єктів тваринного світу регулюється Положенням «Про порядок ведення державного кадастру тваринного світу», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 15 листопада 1994 р., і поширюється згідно з ним на окремі види (групи видів) тварин. Разом із тим слід зауважити, що під час визнання тварин дикими лише за ознакою їх видової належності не завжди враховуються, наприклад, такі випадки, коли представник у цілому одомашненого виду з певних причин звільнився від людської опіки та вторинно пристосувався до життя без спеціальної підтримки з боку людей, тобто здичавів. Такі тварини складають великі групи та юридично мають підпадати під дію Закону України «Про тваринний світ». Водночас вони не визнаються об'єктами тваринного світу і, відповідно, об'єктами екологічних правовідносин. У зв'язку із цим доцільно закріпити, на нашу думку, такий механізм віднесення тварин до категорії диких, який не обмежуватиметься критерієм видової належності, а враховуватиме популяційний та одиничний критерії з метою правової охорони здичавілих тварин.

До іншого виду ознак, які характеризують дику фауну як об'єкт екологічних правовідносин, відносять середовищні ознаки. На відміну від попередніх (біологічних) ознак, середовищні ознаки визначають зовнішній стан тварин, тобто стан їх існування щодо навколишнього природного середовища. Зазначені ознаки мають своїм змістом умови й місце перебування диких тварин. Так, еколого-фауністичне законодавство України регулює відносини, які складаються щодо диких тварин, котрі перебувають на волі, у неволі чи напіввільних умовах. У цьому воно істотно відрізняється від фауністичного законодавства колишнього СРСР і сучасних правових приписів окремих країн СНД (Російської Федерації, Республіки Білорусь), які регулюють відносини щодо тварин, котрі знаходяться лише у стані природної волі.

У теорії екологічного права домінує точка зору, що об'єктами екологічних правовідносин можуть бути лише предмети матеріального світу, які не втра-

тили «екологічного зв'язку» з навколишнім природним середовищем [3]. Такі предмети не можуть бути відокремлені від нього. Щодо цього питання О.С. Колбасов свого часу писав: «Предмети, які внаслідок докладання до них людської праці відокремлені від природного середовища, перетворені на сировину, знаряддя праці, споживчі продукти, не є природними об'єктами» [8, с. 6]. Цю думку можна поширити й на об'єкти дикої фауни. Для віднесення тварин до об'єктів екологічного права вони мають перебувати у стані природної волі [9, с. 78]. Якщо виходити з цього, дикі тварини, вилучені із природного середовища, перестають бути природними об'єктами й, відповідно, об'єктами екологічних правовідносин. Наведене міркування щодо природних об'єктів як об'єктів права є в цілому слушним, проте, на нашу думку, не враховує специфіки дикої фауни як природного об'єкта. Дикі тварини належать до живих сил природи. На відміну від інших об'єктів, насамперед флори, яка теж відноситься до живої природи, дика фауна може бути вилучена із природного середовища не лише в мертвому, а й у живому стані. І доки цей живий стан не буде змінено, тварини здатні взаємодіяти з навколишнім середовищем, мати з ним певний зв'язок. Крім того, вони можуть бути повернені до природного середовища. Отже, вилучення диких тварин зі стану природної волі не завжди означає втрату ними «екологічного зв'язку» із природним середовищем, який є вирішальним під час визначення питання про об'єкти екологічних правовідносин.

Слід зазначити, що пізніше, аналізуючи питання належності дикої фауни, О.С. Колбасов визнав, що «стан природної волі не є безумовно вірогідною ознакою належності тієї чи іншої тварини до тваринного світу», тобто до об'єктів екологічних правовідносин.

Враховуючи специфіку дикої фауни, фауністичне законодавство має регулювати, і в Україні регулює, відносини щодо диких тварин, які перебувають у різних умовах щодо природного середовища, що дозволяє забезпечити належний рівень їх охорони, створити умови для постійного підтримання їх видового та популяційного різноманіття. Особливо це є необхідним в обстановці постійно посилюваного процесу трансформації природного середовища внаслідок негативного антропогенного впливу, який призводить до скорочення чисельності популяцій та видів тварин.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про тваринний світ» під дію фауністичного законодавства потрапляють тварини та інші об'єкти тваринного світу, які перебувають на суші, у воді, ґрунті та повітрі. Посилання на географічні середовища перебування диких тварин має велике значення, впливаючи на віднесення їх до об'єктів того чи іншого виду спеціального використання.

Останньою ознакою дикої фауни як об'єкта еколого-фауністичних правовідносин слід вважати їх перебування в територіальних межах України, включаючи континентальний шельф та акваторію виключ-

ної (морської) економічної зони. Умовно цю ознаку можна назвати територіальною або суверенітивною. Вказана ознака істотно відрізняється, насамперед, від середовищних. Останні визначають місце й умови існування диких тварин щодо природного середовища, тобто характеризують тварин з об'єктивного боку. Територіальна (суверенітивна) ознака є дещо суб'єктивною й умовною. Вона визначається дією фауністичного законодавства у просторі й існує у зв'язку із формальним визначенням такого простору (території, акваторії). Ця ознака відображена в Законі України «Про тваринний світ», у ст. 1 якого зазначено, що фауністичним законодавством України регулюються відносини щодо диких тварин, які «... постійно чи тимчасово населяють територію України або належать до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони...»

Таким чином, розглянувши істотні ознаки, які характеризують дику фауну як об'єкт правовідносин, можна спробувати дати таке її поняття. Дика фауна

як об'єкт еколого-правових відносин – це сукупність диких тварин (звірів, птахів, риб, земноводних, комах та інших) у всьому їх видовому та популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, в неволі чи напіввільних умовах, на суші, у воді, ґрунті та повітрі, постійно чи тимчасово населяють територію України або належать до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, щодо яких встановлено правовий режим, котрий забезпечує їх усебічну охорону та допускає, без шкоди для відтворення, їх використання.

Наведене поняття, на нашу думку, є юридичним, оскільки воно, по-перше, враховує низку істотних ознак, які дозволяють ідентифікувати дику фауну як самостійний природний об'єкт, по-друге, містить сукупність ознак суто правового характеру, які характеризують зазначений об'єкт як об'єкт екологічно-правових відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тихий П. Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни. : дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук / П. Тихий. – Х., 2000. – 20 с.
2. Тихий П. Дика фауна як об'єкт екологічних правовідносин / П. Тихий // Право України. – 1999. – № 2.
3. Петров В.В. Правовая охрана природы в СССР / В.В. Петров. – М., 1984.
4. Екологічне право України (Загальна частина) : навч. посібник / В.К. Попов, М.В. Шульга, С.В. Разметаєв та ін. – Х., 1995.
5. Ржевский В.А. Конституционные основы рационального использования и охраны природной среды в СССР / В.А. Ржевский // Правоведение. – 1987. – № 6.
6. Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь. – 1996. – № 31. – Ст. 571.
7. Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 49. – Ст. 433.
8. Колбасов О.С. Природа как объект правовой охраны / О.С. Колбасов // Правовые вопросы охраны природы. – М., 1963.
9. Константиныди С.С. Охрана животного мира / С.С. Константиныди. – Алма-Ата, 1975.
10. Про тваринний світ : Закон України від 13 грудня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.